

بررسی انتقادی کتاب «نتکلم»*

علی أسودی**

چکیده

باتوجه به اهمیت کتاب‌های آموزشی، در مقایسه با کتاب‌های دیگر، دقت در تألیف و علمی‌بودن روش آموزشی، رابطه‌ای مستقیم با میزان کارایی آن دارد. متأسفانه باید خاطر نشان کرد که به مسئله مکالمه عربی آن‌چنان که باید توجه نشده است و جز تعدادی اندک، کمتر نویسندگانی به تألیف اثر در این زمینه همت گماشته‌اند که از موفق‌ترین آنها می‌توان به کتاب تألیف دکتر حامد صدقی و مجموعه کتاب‌های مکالمه ( ) کانون زبان که به همت دکتر مسعود فکری به رشته تحریر درآمده است، اشاره کرد. کتاب حاضر نیز با روشی متفاوت در همین راستا نگارش شده که قابل توجه و اهمیت است و دقت و تأنی بیشتری را می‌طلبد.

مکالمه، یکی از مهارت‌های مهم یادگیری در هر زبان به‌شمار می‌رود و مهارت‌های شنیدن، نوشتن، خواندن، و صحبت کردن را دربر می‌گیرد. عمده‌ترین نقص موجود در برخی کتاب‌های مکالمه، کمبود مواد آموزشی صوتی و تصویری و روش مندی و عدم اهتمام به شکل و ساختار کتاب‌های مربوط به آن است که البته

* محمدجواد صادقی مجد، تهران: مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۸.

** کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی aa135716@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۸۸/۱۱/۸، تاریخ پذیرش: ۸۸/۱۲/۶

01) در این کتاب‌ها به این مسئله توجه شده است و کتاب‌هایی که عمدتاً ساختار 01 نوشتاری صرف دارند، در این امر موفق نبوده‌اند. در این مقاله، کتاب نتکلم از دو بعد شکلی و محتوایی بررسی و محاسن و نقاط ضعف آن تبیین و در پایان، پیشنهادهایی جهت تعدیل یا تجدیدنظر با هدف بهبود کتاب ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: کتاب نتکلم، بررسی محتوایی و شکلی، مهارت‌های شنیداری، روش مندی

مقدمه

موضوع مکالمه و نگارش کتاب درباره آن، اهمیت زیادی دارد، چراکه یکی از مهارت‌های مهم هر زبان به‌شمار می‌رود؛ و این مسئله در مورد فراگیران غیرناطق به یک زبان خاص، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. در رشته زبان و ادبیات عربی نیز این مسئله از جهاتی خاص‌تر می‌شود. ورود کلمات عربی به این زبان و گرفتن معانی جدید، بر سختی کار می‌افزاید؛ علاوه بر اینکه وجود اعراب و تشکیل نیز در ساختن جمله کاملاً دخیل است، امری که در مجموعه زبان‌های سامی، فقط در زبان عربی یافت می‌شود و زبان آموز فارسی با آن مانوس نیست.

تألیف کتاب‌هایی در زمینه مکالمه عربی، دغدغه اصلی بسیاری از صاحب‌نظران آموزش این زبان و مخصوصاً صاحبان زبان‌های دیگر از جمله فارسی‌زبانان بوده است. اخیراً اقدامات خوبی در این زمینه انجام شده است؛ که از جمله آنها می‌توان به مجموعه کتاب‌های تألیف دکتر مسعود فکری و دیگران و کتاب

دکتر حامد صدقی اشاره کرد که به نوبه خود گامی مهم و درخور ستایش است و حاکی از آن است که این گونه تألیفات بدون وجود سابقه‌های بسیار در این زمینه، این امر را به مراتب سخت‌تر می‌کند و اقداماتی این چنین از طرفی دشوار و از سوی دیگر ارزشمند و مفید است. کتاب نتکلم نیز از این لحاظ قابل توجه است.

کتاب نتکلم نوشته استاد محمدجواد صادقی مجد در سال ۱۳۸۸ در ۲۱۸ صفحه و با

محتوای ۳۱ درس در مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع) چاپ شده و دروس آن، مجموعه‌ای از متون عمدتاً داستانی به‌همراه لوح فشرده صوتی هر درس است، همچنین در آن، تمرین‌های مختلف مهارت‌های شنیداری و مکالمه به زبان عربی وجود دارد که به‌گفته نویسنده، به‌منظور ترسیخ ساختارهای صحیح این زبان تألیف شده و سعی بر آن بوده است که از پتانسیل‌های فارسی‌زبانان در یادگیری این زبان استفاده شود. کتاب برای پوشش-دادن مکالمه و محاضرة عربی ۳ و ۴ و یا آزمایشگاه زبان در نظر گرفته شده و در آن، برخلاف برخی کتاب‌های معمول عمدتاً تکراری، از متون فیلم‌های کارتونی برای متن درسی استفاده شده و نویسنده در بیان روش خاص این کتاب، از اصول همنشینی^۱ و جانشینی^۲ و زایایی زبان سخن به‌میان آورده است.

این کتاب برای استفاده در واحد درسی مکالمه نگارش شده است؛ اما به‌نظر می‌رسد که روش آن متفاوت از روش‌های متعارف و مرتبط با آموزش مکالمه است. کتاب در بعضی موارد موفق و در برخی دیگر نیازمند تجدیدنظر و اصلاح است. در این مقاله، ضمن بررسی کتاب از جهات مختلف، درباره محسنات و نواقص آن به تفصیل و مستند بحث شده است.

روش آموزشی کتاب

کتاب با اسلوبی متفاوت از کتاب‌های متداول در این زمینه تألیف شده است. نویسنده در ابتدا معادل فارسی برخی عبارات موجود در متن را با شماره ذکر می‌کند؛ سپس متن را می‌آورد و بعد از آن تمرین‌هایی را به ترتیب زیر برای دانشجو مقرر می‌کند:

تمرین اول: پر کردن جای خالی با واژه مناسب با توجه به متن،

تمرین دوم: ساختن سؤال برای مواردی که زیر آنها خط کشیده شده است،

تمرین سوم: تصحیح اشتباهات عبارات با توجه به متن،

تمرین چهارم: پاسخ کامل به سؤالات طرح شده،

---

1. syntagmatic

2. paradigmatic

تمرین پنجم: ترجمه و استفاده از تعابیر ذکر شده در متن و تمرین آنها،
 تمرین ششم: پرسش و بیان مترادف‌ها،
 تمرین هفتم: پرسش و بیان متضادها.
 البته از درس ۱۵ به بعد، تمرین مرتب کردن جملات به هم ریخته و از درس ۲۲ به بعد،
 تمرین مهارت شناسایی و استفاده از مشتقات یک ریشه، به مجموعه تمرین‌ها اضافه شده
 است.

بررسی شکلی کتاب

از آنجا که اصولاً در کتاب‌هایی که جنبه آموزشی دارند، شکل اهمیت و تأثیرگذاری
 زیادی در امر آموزش دارد و کتاب‌های نگارش شده در زمینه مکالمه این اهمیت را
 دوچندان می‌کند، بررسی شکلی این نوع کتاب‌ها، از جمله کتاب نتکلم، حائز اهمیت
 بسیاری است. این بررسی، مواردی مانند حروف نگاری، صفحه‌آرایی و فونت نگارش را در
 برمی‌گیرد؛ و در این مقاله، این کتاب از این جهات نقد و بررسی می‌شود.
 چنان که در مقدمه مقاله اشاره شد، این کتاب، ۲۱۸ صفحه دارد و از ۳۱ درس تشکیل و
 به همراه لوح فشردۀ صوتی متن این درس‌ها عرضه شده است. دروس کتاب نوعاً ناهمگون
 با زبان عربی است؛ برای نمونه، از نام‌هایی چون تان‌تان، فلبرت، ملین در کتاب هیچ‌کدام
 عربی نیست، درحالی که در آموزش مکالمه هر زبانی، استفاده از اسامی متداول آن زبان،
 خود وسیله‌ای برای آشنا کردن زبان‌آموز با فرهنگ و نام‌های موجود در آن زبان است.
 در مورد رعایت اصول نگارشی و قواعد آن، این کتاب نسبتاً موفق بوده است که، جز
 مواردی اندک که به یک نمونه از آنها در زیر اشاره می‌شود:

در صفحه ۲۱، «نظر ما صنعت» بدون علامت استفهام و تعجب آمده است.
 از نظر صفحه‌آرایی، سرصفحه‌ها به شکلی مناسب در بالای صفحه آمده، آن‌چنان که
 ارجاع به صفحات را تسهیل بخشیده است. اما در مورد متن‌ها بهتر بود تصویری مرتبط با
 محور اساسی آن در کنار متن می‌آمد؛ برای مثال، بطوط که شخصیت یک اردک است و
 در مورد حوادث کنجکاو است و در آنها تفحص می‌کند، پسندیده بود تصویری حاکی از

این شخصیت و در ادامه، تصاویری از شخصیت‌های مهم هر مقطع در کنار یا بالای متن درسی قرار داده می‌شد. همچنین اگر صفحات همچون جلد رنگی می‌شد جذابیت بیشتری داشت؛ امری که در کتاب‌های مکالمه دیگر همچون و یا در کتاب‌های آموزشی مکالمه انگلیسی همانند *True to Life* به عنوان یک اصل مؤثر همیشه در نظر گرفته می‌شود.

در مورد حروف نگاری، کتاب روندی نسبتاً موفق داشته و جز در مواردی اندک حروف متن‌ها مناسب و آسان برای خواندن است. از جمله اشتباهات تایپی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

صفحه ۳۳، متن درس :

صفحه ۳۴، تمرین ۳، شماره ۱: کان فلیرت سعیدا برویت ملین.

صفحه ۱۶۶، تمرین ۴، شماره ۳: هیاء اخر جا.

صفحه ۱۶۵، متن درس: سنوات.

صفحه ۱۷۳، متن درس:

صفحه ۱۰۳: (همزه «أدعو» قطع است).

صفحه ۱۲۳: «(فیما بعد» صحیح است).

طرح جلد و صحافی کتاب خوب است؛ اما طرح جلد با عنوان و موضوع کتاب همخوانی ندارد. بهتر بود همان‌گونه که در مقدمه از استفاده از متون کارتونی به عنوان وسیله‌ای جهت دوری و اجتناب از اسلوب‌های معمول تکراری در زمینه آموزش مکالمه یاد شده است، تصاویری مرتبط با شخصیت و یا شخصیت‌های مهم داستان‌ها برای جذابیت بیشتر و اطلاع‌رسانی از موضوع‌های متفاوت آن با دیگر کتاب‌ها بر روی جلد کتاب به تصویر کشیده می‌شد. شایان ذکر است که نویسنده با به تصویر کشیدن شکل لوح فشرده بر روی جلد کتاب، زبان آموز را از وجود فایل‌های صوتی درس‌ها آگاه می‌کند؛ که امری نو و پسندیده و درخور تمجید است.

بررسی محتوایی کتاب

همان گونه که نویسنده کتاب نیز در مقدمه اشاره کرده است، در امر یادگیری زبان دوم، سه رکن اساسی وجود دارد: استاد، محتوای آموزشی، و زبان آموز و اراده وی. بی شک محتوای آموزشی و مخصوصاً روش انتقال آن به زبان آموز و علمی بودن آن، نقشی مؤثر در میزان بازدهی و آموزش مهارت سخنوری و مکالمه دارد و بررسی محتوای کتاب‌های مرتبط با مکالمه، همیشه به عنوان یک اصل مهم و به سزا در میزان موفقیت این قبیل کتاب‌ها لحاظ می‌شود.

اصطلاحات به کار رفته در این کتاب، اصطلاحاتی خوب و درخور توجه در مکالمه است. البته شایان ذکر است که این اصطلاحات دو دسته‌اند: اصطلاحات مرتبط با نحو عربی و با قابلیت تطبیق و ارائه ساختار؛ و اصطلاحات مرتبط با گفت و گو یا همان عبارات مجامله که عمدتاً رویکردی آموزشی ندارد و زبان آموز در چهارچوبی بسته قرار می‌گیرد و امکان خلاقیت به وی داده نمی‌شود.

معادل‌سازی اصطلاحات، نسبتاً خوب بوده است جز مواردی چند که نوعی ابهام در آنها دیده می‌شود:

صفحه ۳۲ درس ۳ تمرین ۱، شماره ۱۲: « (لبخند درشتی زد). این اصطلاح در زبان فارسی متعارف و آشنا نیست و بهتر است به این صورت ترجمه شود: «لبخند بلندی کرد».

صفحه ۲۲، تمرین ۴، شماره ۲: در عبارت « ماکان»، «ماذا» به کار می‌رفت.

صفحه ۱۰، درس ۱۵، تمرین ۱، شماره ۵: عبارت «ترحیل هذه الأوساخ» (دورریختن این آشغال‌ها)؛ که منظور، دور کردن آنها است.

صفحه ۵۷، متن درس ۷: به جای عبارت «هل أنت أكيد»، بهتراست «هل أنت متأكد» به کار می‌رفت که متداول‌تر و صحیح‌تر است.

حجم اثر با توجه به یک جلدی بودن آن، بیشتر از یک واحد درسی و تقریباً دوبرابر

یک واحد درسی است؛ که البته نویسنده در مقدمه به این مسئله اشاره کرده است. اما به نظر می‌رسد تقسیم کتاب به دو بخش و بالابردن سطح در بخش دوم نسبت به بخش اول، نویسنده را در تحقق این هدف موفق می‌کند.

نویسنده به روشی که در مقدمه کتاب‌های سازمان سمت وجود دارد، از اختصاص دادن واحدهای در نظر گرفته شده برای این کتاب در مقدمه خود خبر داده که بسیار مناسب و به‌جا است.

در مورد اصطلاحات علمی و روش کتاب در آموزش، نکات و ملاحظات چند شایان ذکر است:

الف - کتاب فاقد روشی مشخص در فرایند آموزش مهارت‌های زبان است. چیزی به عنوان محور آموزشی در هر درس به چشم نمی‌خورد؛ و هر درس، قطعه‌ای از یک داستان بدون چهارچوب اصلی و مرتبط با مکالمه است که دانشجو نمی‌تواند با متن گفت‌وگویی دروس ارتباط برقرار کند و پراکنندگی موضوعی کاملاً مشهود است.

ب - درس‌ها عمدتاً فاقد روح مکالمه هستند و شکلی داستانی دارند. درس بدون مقدمه شروع می‌شود. اکثر درس‌ها، ادامه داستان‌های قبلی است؛ برای مثال، موضوع درس‌ها از درس ۴ تا ۹ «مغامرات تان‌تان» و از درس ۲۸ تا ۳۱، «است».

ت - برخی تمرین‌ها فاقد ارزش تمرینی هستند؛ برای نمونه:

صفحه ۲۹، تمرین ۵: «

صفحه ۲۱۱: «

ث - تمرینات مرتبط با متن بهتر است بلافاصله بعد از متن درس قرار گیرند تا زبان‌آموز در ارتباطی نزدیک بتواند به آنها پاسخ دهد؛ از جمله اینها است تمرین‌های «
» که با متن خود فاصله دارند.

ج - ترتیب دروس برخلاف آنچه در مقدمه کتاب اشاره شده است، در وجه غالب، هم از نظر متون درسی و هم از جهت سرعت و سطح فایل‌های صوتی، ساختاری یکسان ندارند و سرعت درس‌ها نسبتاً بالا است.

ح - فایل‌های صوتی موجود در لوح فشرده، تناسب عددی ندارند؛ برای مثال، فایل

شماره ۲ مربوط به درس ۲۰ است این مسئله در غالب شماره‌های فایل‌ها به چشم می‌خورد. خ- در مقدمه و بر روی جلد اشاره شده که حداقل پیش‌نیاز برای استفاده از این کتاب، سطح خوب از عربی دوره متوسطه است و کسانی که این دوره را خوب گذرانده باشند، می‌توانند از این کتاب استفاده کنند. این مسئله از دو دیدگاه قابل انتقاد است:

۱. سطح متوسطه انسانی، طبعاً متفاوت از سطح متوسطه تجربی و ریاضی و یا دیگر رشته‌هاست.

۲. به نظر نمی‌رسد این سطح برای استفاده از این کتاب مناسب باشد؛ چرا که نوع متون و سرعت فایل‌های صوتی در این سطح قرار نمی‌گیرد. پیشنهاد نویسنده در مورد این کتاب برای تدریس مکالمه ۳ و ۴، دلیلی بر این مدعا است؛ یعنی سطح آن، ابتدایی و ساده نیست. د- برخی گفت‌وگوها بدون پایان یافتن موضوع به پایان می‌رسند و این حاکی از آن است که نویسنده احتمالاً منابع صوتی مربوط به آنها را نداشته یا خود به حذف آنها اقدام کرده است. گرچه هدف درس، نقل کامل قصه نیست، به هر حال هر گفت‌وگویی باید چهارچوب مشخصی داشته باشد تا نتیجه و فایده لازم (دستیابی به دیدگاه و موضوع اصلی گفت‌وگو) نزد زبان‌آموز حاصل شود. طبیعی است که نداشتن ابتدا و نقطه شروع در اکثر گفت‌وگوها و نبود پایان برای بعضی گفت‌وگوها، باعث سردرگمی و به نتیجه نرسیدن در این درس‌ها می‌شود. بهتر است نویسنده محترم در چاپ‌های بعدی کتاب، توجهی خاص به این امر مبذول فرمایند.

د- نویسنده کتاب در مقدمه، روش کار استاد در کلاس را به روش پیشنهادی خود توضیح داده که امری بجا و مناسب است چرا که به کمک آن، روش آموزش مناسب با محتوای آموزشی به استاد آموخته می‌شود.

اشتباهات نحوی و اعراب‌گذاری اندکی در کتاب وجود دارد؛ اما برخی از آنها مهم هستند:

صفحه ۲۷ (عاد الفأر) و صفحه ۳۳ (أدخل الفأر). از آنجا که مفرد اسم‌های جنس جمع جانداران با یک تایی مربوطه به دست می‌آید، «الفأر» به معنای جنس موش است نه «آن موش» و به عبارت دیگر معرفه این اسم «است نه الفأر»؛ مانند « » « » « »

» « که هر یک معنای خاصی دارند. (← دیباجی، ۱۳۷۵: ۱۹۰) صفحه ۱۲۴، تمرین ۲، شماره ۳: «مضاف در اضافه معنوی به هیچ وجه «ال» نمی گیرد. (ابن عقیل، ۱۳۷۸: ج ۳، ص ۵؛ الشرتونی، ۱۳۷۸: ج ۴، ص ۳۰۲) صفحه ۴۰، تمرین ۴، شماره ۳: «من أين جاء الغریب؟ لماذا؟». متحد بودن دو جمله از نظر انشایی بودن و جوب وصل را ایجاب می کند؛ زیرا هر دو استفهامی و از انواع جمله های انشایی هستند پس باید گفت «ولماذا؟»؛ یعنی با آوردن حرف عطف واو، آن را به جمله قبل وصل کرد. (← الهاشمی، ۱۹۹۴: ۱۷۰)

در مورد استفاده از ابزار متفاوت جهت آموزش، دو نکته قابل توجه است:

۱. فایل های صوتی مربوط به درس ها در یک لوح فشرده همراه کتاب،
۲. تمرین های مختلف و کاربردی درباره متن ارائه شده در هر درس.

هر چند که به نظر می رسد استفاده نکردن از تصاویر مرتبط باعث شده است درس ها یکنواخت و خسته کننده باشند.

در مجموع، این اثر به عنوان کتابی کمک آموزشی در مکالمه و یا کتاب آموزشی واحد آزمایشگاه زبان عربی برای سطح ۴ به بعد مناسب است؛ زیرا زبان آموز در این سطوح، با متون و قواعد عربی کاربردی مکالمه آشنایی نسبی پیدا کرده است. همچنین این کتاب برای مهارت بیان و شنیدن در زبان عربی عمدتاً جنبه تمرینی دارد؛ و از این حیث، در واحد آزمایشگاه زبان عربی و مهارت شنیدن، سبکی جدید و کاربردی در امر استفاده از اصطلاحات موجود در متن دارد.

کتاب همچنین بُعد مخرب سیاسی و عقایدی و اخلاقی ندارد و از این نظر همان گونه که در مقدمه اشاره شد - همسو با اصول عقیدتی، سیاسی و اخلاقی است.

پیشنهادها

۱. بهتر است هر درس عنوانی متناسب با روح غالب آن درس داشته باشد تا محور بحث و گفت و گو قرار گیرد؛ برای مثال می توان درس ۱۸ را با موضوعیت «ریاضی» و درس ۲۰ را با عنوان «جغرافیا» بیان کرد.

۲. مصور و رنگی بودن کتاب، برخلاف ذهنیت غلط، آن را سخت و بی‌روح نمی‌کند؛ بلکه، برعکس، نقش به‌سزایی در آسان‌سازی آموزش زبان‌ها و مخصوصاً زبان عربی دارد.
 ۳. گنجاندن بخشی تحت عنوان «المفردات» و تبیین آنها در هر درس، باعث می‌شود زمانی که استاد صرف پاسخگویی و ترجمه مفردات می‌کند، به فعالیت‌های دیگر اختصاص یابد.

۴. تمرین شماره ۵ را می‌توان تحت «
 »
 «ارائه داد و آنها را طبق ساختارهای
 »
 تعریف شده بیان کرد. در زیر، برای هر یک از دو مورد، نمونه‌هایی آورده می‌شود:

مثال‌هایی برای تطبیق در ملاحظات

:

= +

لی أخ

عند

لام الجار

الف - صفحه ۴۱، درس ۴، شماره ۶ لدن

لدى إلى ضمير متصل + مبتدا مؤخر =

مفهوم عند لام الجارة لی أخ لدی سؤال

ب - صفحه ۵۹، درس ۷، تمرین ۵: افعال مقاربه و نحوه استفاده از آنها:

كاد + اسم ظاهر یا ضمير متصل + فعل مضارع بدون أن

ت - صفحه ۱۴۲، تمرین ۶: «کم» استفهامی و خبری و نحوه استفاده از آنها، فرق میان

آنها، و تطبیق آنها با کاربرد زبان فارسی: ! !

ث - صفحه ۱۲۵، درس ۱۷، تمرین ۶: استفاده از وجه سببی در زبان عربی با فعل

مضارع مجزوم در جواب امر، مانند «.

ج - صفحه ۱۴۹، تمرین ۶: افعال شروع و نحوه استفاده از آنها:

فعل شروع + فاعل ظاهر یا ضمير متصل + فعل مضارع بدون أن = بدأت أقرأ

خ - صفحه ۲۹، درس ۲، تمرین ۵، شماره ۲ و صفحه ۳۵، درس ۳، تمرین ۵، شماره ۴:

اشکال استفاده از «افعل تفضیل»، کاربرد صفات تفضیلی و عالی و بیان دو نوع وجه صفت برتر با توجه به اضافه شدن به معرفه و نکره؛ مثال: «
» «
» «
» «

ح - صفحه ۱۰۵، تمرین ۶، شماره ۴: افعال ملحق به افعال ناقصه، مانند «عاد» و «ارتد»؛
مثال:

«ارتد بصیرا»، «لم أعد قادرا».

د - صفحه ۹۸، تمرین ۶، شماره ۶: افعال و عباراتی که فعل بعد از آنها با مصدر «با آن»
یا مصدر مؤول به کار می‌رود:
»:

«.

مثال‌هایی برای تطبیق در

- الف - صفحه ۸۳: استفاده از اسلوب استفهامی «مالی + فعل مضارع» ( ).
ب - صفحه ۱۶۷: أحد و إحدى مضاف و مفهوم مورد نظر و شکل استفاده از آنها در
زبان عربی (اینکه به مثنی و جمع اضافه می‌شوند): «أحد الطالبین»، «أحد الطلاب»، «إحدى
الطالبات» و «إحدى الطالبات».
ت - صفحه ۹۸: «ما» استفهامی + رأی + ضمیر متصل + فی + مصدر؛ مثال:

امید است موارد ذکر شده در این مقاله، در جهت بهبود این کتاب باشد و بر سودمندی
آن بیفزاید.

منابع

- ابن عقیل. ۱۳۷۸. . چاپ پنجم. قم: انتشارات ذوی القربی.
دیباچی، ابراهیم. ۱۳۷۵. *الجدید فی الصرف والنحو*. چاپ اول. تهران: انتشارات سمت.
الشرتونی، رشید. ۱۳۷۸. . چاپ چهارم. تهران: انتشارات طوس.
کانون زبان ایران (با نظارت دکتر مسعود فکری). ۱۳۸۶. *مجموعه*. چاپ سوم: تهران:

انتشارات کانون.

الهاشمی، احمد. ۱۹۹۴ م. چاپ ششم. بیروت: دارالفکر.

تهران: انتشارات اشتیاق نور. چاپ دهم. ۱۳۸۶. Haines, simon and slater, Stephen. *True to life*.